

Batman en Iron Man. Helden van Homerus

Hugo Koning

Het afgelopen decennium ging er bijna geen maand voorbij zonder een nieuwe superheldenfilm in de Nederlandse bioscopen. Het ging daarbij niet zozeer om hervertellingen van oude heldenverhalen (zoals *Hercules* uit 2014 en *Wrath of the Titans* – losjes, bijna onnavolgbaar losjes gebaseerd op de avonturen van de mythische held Perseus – uit 2012), maar vooral om nieuwe verhalen met moderne superhelden in de hoofdrol. De helden Batman en Superman, de paradepaardjes van uitgeverij DC, herrezen uit de as van een mislukte franchise en ontvingen volle zalen en lovende kritieken, maar het waren vooral de helden uit het concurrerende Marvel-universum die bijna doorlopend de cinema bevolkten: voorbeelden zijn Iron Man (twee films), Thor (twee films), Captain America (twee films), Hulk (twee films) – en dan ook nog eens samen als The Avengers (twee films). Voorlopig krijgt het publiek er nog geen genoeg van en er staan ook al de nodige nieuwe producties op de rol.

Het is bekend dat moderne superhelden vaak direct teruggrijpen op mythische monsterdoders en maagdenredders als Heracles en Perseus, het oertype ruwe bolster blanke pit die zijn bijzondere krachten in dienst stelt van een bepaalde queeste die van hogerhand is opgelegd. In dit korte essay wil ik de moderne helden benaderen via een andere typologie, die ons is overgeleverd door de twee werken van Homerus: de *Ilias* en *Odyssee*. Deze epen leveren ons twee heroïsche tegenpolen, Achilles en Odysseus, beiden held in hun eigen verhaal. Sporen van hun archetypische karakters vinden we terug in de helden van DC en Marvel.

Laten we in het kort kijken naar Achilles en Odysseus in hun oorspronkelijke context. Achilles is de held in een traditioneel oorlogsverhaal waarin echte mannen geen compromissen sluiten en spreken door hun daden. Sociaal gedrag is vastgelegd in een code, die navolging ervan beloont met eer en respect. Inhoudelijk gezien is de code er een van krijgers: het draait om standvastigheid in de strijd, loyaliteit aan krijgsmakkers, veronachtzaming van eigen veiligheid en het voortdurend najagen van individuele roem door het volbrengen van een heroïsche actie. Eer en respect gelden als de kernwaarden van wat antropologen een *shame-culture* noemen. Imago is alles, een zelfbeeld bestaat niet; je bent wat je lijkt en je status hangt af van wat anderen van je vinden.

Achilles steekt bij het naleven van deze code met kop en schouders boven zijn zogenaamde gelijken uit. Hij heeft, in de woorden van Seth Benardete, ‘all the heroic virtues that are given singly to others’. Hij is de mooiste, de snelste, de sterkste, de dodelijkste, en heeft de beste paarden, wapenrusting en krijgers. Achilles mocht ooit eens kiezen tussen een kort en roemvol leven aan de ene kant en een lang en saai bestaan anderzijds; hij kiest dan het eerste, en gaat daarvoor tot het uiterste. Zijn eigen continue nabijheid tot de dood maakt zijn verhaal zwaarmoedig en grimmig. In de *Ilias* wordt hij ondanks zijn uitzonderlijke kwaliteiten gekleineerd door opperbevelhebber Agamemnon, waardoor hij zich terugtrekt uit de strijd. Aldus gemarginaliseerd ziet hij hoe de Grieken in het nauw worden gedreven; de Trojanen krijgen op het slagveld de overhand.

Odysseus is binnen de heroïsche wereld van Homerus een heel ander type held, in een heel ander verhaal. Terwijl de *Ilias* verschillende vormen van krijgsheroïek in beeld brengt, stelt de *Odyssee* de vraag wat de relatie is tussen het krijgerbestaan en de normale wereld? Kan dezelfde persoon in beide werelden functioneren? Kun je roem behalen in de oorlog zonder erbij te sneuvelen en weer veilig thuis te komen? Om precies dat doel te bereiken, heeft Odysseus andere kwaliteiten nodig dan die van een oorlogsheld alleen. Waar Achilles nog kon zeggen: ‘... als de poorten van Hades verfoei ik de man die er heimelijk / andere gedachten op na houdt dan die hij openlijk uitspreekt’, is Odysseus juist trots op zijn grote talent om de waarheid te verdraaien, zich anders voor te doen dan hij is, beledigingen te verdragen en geduld te hebben. Tijdens zijn zwerftochten moet Odysseus een beroep doen op zijn slimheid en aanpassingsvermogen, veel meer dan op fysieke kwaliteiten als kracht en snelheid (waarin juist Achilles boven iedereen uitblonk).

De *Odyssee* is volgens de meeste geleerden iets jonger dan de *Ilias*; en als allerlei linguïstische bewijzen ons daarvan niet zouden overtuigen, suggereert de toon van de *Odyssee* zeker ook die volgorde. De *Odyssee* veronderstelt de *Ilias* en zoekt bewust het contrast met het strenge en verheven krijgersepos. Nergens is dat meer evident dan bij Odysseus’ bezoek aan de Onderwereld, waar hij de inmiddels overleden Achilles tussen de schimmen aantreft: de held is zijn eervolle positie tussen de doden nu al zat en had achteraf gezien liever een andere keuze gemaakt – een serieuze aanslag op de fundamenten van het krijgersethos. Ook elders in het verhaal worden epische elementen op de hak genomen; als Odysseus bijvoorbeeld vermomd als zwerver zijn paleis bereikt, krijgt hij het aan de

stok met een echte bedelaar en leveren de twee een heus duel, een parodie op de epische tweekamp uit de *Ilias*. Natuurlijk wint Odysseus met gemak: hij moet zich inhouden om de man niet met één klap dood te slaan.

In de wereld van de moderne superheldenfilm komen we ook vaak deze twee types tegen. Grof gezegd neigen de DC-helden sterk naar Achilles, terwijl de Marvel-films in het algemeen een minder verheven toon voeren en steeds vaker knipogen naar de conventionele Achilleïsche held en commentaar leveren op het genre zelf (dit is onder andere goed zichtbaar in de recente *Guardians of the Galaxy* en *Ant-Man*).

Om dit wat inzichtelijker te maken zal het vervolg van dit essay gericht zijn op twee voorbeelden: de DC-held Batman uit de recente reeks van regisseur Christopher Nolan, en Iron Man uit het Marvel-universum. Beide personages zijn op het eerste gezicht zeer vergelijkbaar. Hun niet-heroïsche verschijningsvormen, respectievelijk Bruce Wayne en Tony Stark, zijn extreem rijke excentriekelingen met een stevig Anchisescomplex: ze hebben hun fortuin en miljardenonderneming overgenomen van een vader die er niet meer is. Hun heroïsche alter ego's vallen in een categorie die Christopher Knowles de 'golem' noemt, dat wil zeggen: ze zijn geen helden omdat ze buitenaards (zoals Superman) of gemuteerd (zoals Spider-Man of Hulk) zijn en dus van nature bovenmenselijke krachten hebben. Ze zijn mensen die door training en allerlei technologische noviteiten hun heldenrol kunnen vervullen. De belangrijkste van die noviteiten is voor beiden hun iconische uitrusting.

Met behulp van het onderscheid tussen Homerus' helden kunnen we echter verder kijken dan de overeenkomsten en fundamentele verschillen zien. Nolans Batman is namelijk een manifestatie van het Achilles-type, terwijl Iron Man veel meer lijkt op een moderne Odysseus. Deze typologie is deels verklaarbaar vanuit het karakter van de superhelden, maar is ook sterk afhankelijk van de manier waarop hun verhalen verteld worden: Batman speelt in een wereld die op de *Ilias* lijkt, terwijl Iron Man zoals in de *Odyssee* een latere en meer ironische verteller krijgt.

Hoewel Batman vaak onder dekking van duisternis en misleiding opereert, is een vergelijking met Odysseus niet op zijn plaats. Batmans wereld is net zo hard, grimmig en gespannen als de wereld van de *Ilias*. De held spreekt alleen door zijn daden: hij spreekt niet, misleidt niet, onderhandelt niet. Hij is volledig compromisloos bij het leven volgens zijn eigen code, ook als dat nadelig voor hemzelf uitpakt (met name in de liefde). Hij is obsessief bezig met zijn imago in een zoektocht om zijn menselijkheid

te overstijgen en een symbool te worden in plaats van een individuele *crimefighter*. Wat in het pak zit maakt voor de held niet uit – het draait om zijn angstaanjagende uiterlijk en reputatie.

Batman is net zo min een denker als een prater. Al het denk- en uitvindwerk heeft hij uitbesteed aan de Q van Wayne Enterprises, Lucius Fox, een man die (zoals zijn naam en de associaties met licht en sluwheid al duidelijk maken) fungeert als een tegenbeeld voor de *Dark Knight*. Bovendien is Batman net als Achilles gemarginaliseerd. Hij staat aan de kant van de wet maar heeft geen enkele officiële band met het justitiële apparaat; de essentie van zijn karakter is gelegen in zijn liminale bestaan, tussen politie en misdadiger in, opererend aan beide zijden van de wet. Hij is tegelijkertijd cruciaal voor het bestrijden van de misdaad en een outcast zonder plaats in de samenleving.

Maar de *Batman*-trilogie van Nolan is nog het best te vergelijken met de *Ilias* vanwege de volstrekt uitgesproken epische sfeer ervan. De films, die sowieso maar weinig elementen van humor of ironie bevatten, zijn epische vertellingen zonder de vraag te stellen wat een epos is. Er zijn geen nuances, kwalificaties of commentaren op meta-niveau. De toon is precies goed, net zo goed als die van *Lord of the Rings* – en dat betekent dat je de films van de openingsscène tot de aftiteling serieus moet nemen: van Liam Neeson als ninja tot het gegrom van de hoofdpersoon.

Volstrekt anders is de wereld van de recente *Iron Man*-films, die veel meer aan de *Odyssee* doet denken. Ook hier geldt dat dat deels aan de hoofdpersoon zelf ligt en voor een misschien wel groter deel verband houdt met het script. Om met het eerste te beginnen: natuurlijk is het zo dat de held in sommige opzichten goed met Achilles te vergelijken is; met name zijn voortdurende nabijheid bij de dood (een in zijn borstkas ingebouwde magneet houdt granaatscherven weg bij het hart van de held) doet denken aan Achilles, die leeft op het randje van de dood. Maar het echte voorbeeld voor Iron Man is Odysseus, de praatjesmakende vrouwenversierder uit de *Odyssee*. Ook Iron Man is macho en teatraal, en kiest er vaak voor om te soleren hoewel hij wel deel uitmaakt van een groter krijgsapparaat. Hij is egoïstisch in relaties, houdt niet van het delen van informatie en spant mensen voor zijn karretje. En, *last but not least*, hij is een denker en uitvinder, die gelooft dat problemen overwonnen kunnen worden door een combinatie van lef, kracht, verstand en strategie.

Ook bij deze trilogie is het echter bovenal de toon van de vertelling die zo aan de *Odyssee* doet denken. De regisseur mikt niet op de zuivere

invulling van het heroïsche epos, met zijn ernst en grandeur die gedurende het hele verhaal streng bewaakt moeten worden. In plaats daarvan is Iron Man een held die bewust een plaats inneemt in een heel universum van Marvel-helden. Juist bij deze held, die er een gewoonte van maakt om *outside the box* te denken en in het algemeen geen respect heeft voor autoriteit en regels, past een ironische houding ten opzichte van het genre als geheel. Die ironische toon houdt overigens ook ruimte voor waarlijk epische passages, net zoals in de *Odyssee*. Het beste voorbeeld daarvan is de in de superheldenfilm traditionele scène van de *suiting up*, de held die zich uitrust voor de strijd – een scène die bij Homerus al een vast onderdeel van de epische vertelkunst is. Het effect van zo'n scène is het verhogen van de spanning in anticipatie van de komende strijd, een element dat we ook in alle Batman-films zien (compilaties zijn voorhanden op YouTube). In *Iron Man* ontbreekt zo'n epische scène ook niet, natuurlijk, maar niet lang voor dat moment heeft die held juist zeer veel moeite gehad met het ontwerpen en aantrekken van zijn pak, waarbij hij meerdere keren onheroïsch onderuit is gegaan. Die parodiërende relatie met het pak is een terugkerend element in de trilogie.

Het is juist de verhouding tussen de held en het iconische pak die de vergelijking tussen de helden nog meer in perspectief plaatst. Batman gebruikt de *bat-suit* om in een symbool van angst te veranderen en aldus zijn menselijkheid te overstijgen. Hij heeft voor de vleermuis gekozen omdat hij zelf in zijn jeugd door de vliegende dieren een trauma heeft opgelopen dat hij met het verlies van zijn ouders associeert. Iets soortgelijks zien we bij Achilles, die tegen het eind van de *Ilias* een nieuwe wapenrusting krijgt van niemand minder dan Hephaestus, edelsmid van de Olympus. Met zijn goddelijke outfit raakt Achilles in een toestand die meer dan menselijk is. Maar net als bij Batman is het pak verbonden met verlies: hij heeft juist een nieuwe rusting nodig omdat zijn beste vriend Patroclus er met Achilles' oude rusting op uit was getrokken – en stierf. Heldendom en verlies zijn in het heroïsch epos in de stof van het pak zelf met elkaar verweven.

In *Iron Man* ontbreekt de tragiek en de zwaarvoedigheid. Waar Odysseus de oorlog weet af te schudden en er – met moeite – in slaagt naar zijn normale bestaan terug te keren, lukt het Tony Stark ook om zijn twee werelden te combineren: juist tijdens zijn zwaarste gevechten bouwt hij een duurzame relatie op met een vrouw die (net als Odysseus' Penelope) aan hem gewaagd is. Hij doet dat door zijn geheime identiteit juist op te geven: aan het eind van de eerste film onthult Stark tijdens een persconferentie dat

hij de man achter de mysterieuze metalen verschijning is – net zoals Odysseus aan het eind van het epos zijn bedelaarskleren afgooit en laat zien dat de krijger en de koning één en dezelfde zijn. In de ironische versie van het epos kunnen de held en zijn alter ego succesvol integreren, omdat ze zich niet aan de regels van het genre hoeven te houden.